

Дмитро ПРИБИТОК,orcid.org/0009-0003-4636-6892аспірант кафедри психології та гуманітарних дисциплін
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) dia6124.dprybytok@dakkkim.edu.ua**СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ЖІНОК У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ
В КОНТЕКСТІ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ XVI СТОЛІТТЯ**

У статті розглядається соціальний статус жінок у Великому князівстві Литовському в контексті нормативної бази Статутів ВКЛ. Особливу увагу приділено шляхтянкам, вдовам та черницям. Підкреслюється неоднорідність становища жінок залежно від соціального становища. Методологія. У дослідженні застосовано історико-правовий метод для аналізу норм Литовських статутів XVI століття, порівняльно-правовий – для зіставлення правового статусу жінок з іншими соціальними групами, а також структурно-функціональний підхід для виявлення ролі жінок у соціальній системі Великого князівства Литовського. Висновки. Соціальний статус жінок у Великому князівстві Литовському в XVI був багатовимірним явищем, у якому поєднувалися елементи патріархальної традиції із юридично визнаними правами. Литовські статuti надали жінкам низку юридичних механізмів захисту та реалізації прав, зокрема у сфері спадкування, судочинства, майнових відносин та управління господарством. Удови, дочки, черниці та шляхтянки використовували ці правові норми для захисту власних інтересів і впливу на соціальне життя. Попри те, що формально жінки визнавалися суб'єктами права, їхня правоздатність залишалася залежною від сімейного та майнового статусу, а також роду й конфесійної належності. Правове підпорядкування чоловікам продовжувало відображати патріархальну модель суспільства. Утім, на практиці жінки, особливо шляхтянки й монахині, мали можливість діяти активно у правовому, економічному й культурному житті.

Загалом правовий статус жінки у Великому князівстві Литовському був не лише формально закріплений у нормативних актах, а й мав конкретні прояви у суспільному житті. Досвід жінок цієї доби демонструє взаємодію між законодавчими нормами, традиціями й соціальною практикою, а також засвідчує поступовий розвиток жіночої автономії у межах феодального суспільства.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Статuti ВКЛ, статус жінки, монастирі.

Dmytro PRYBYTOK,orcid.org/0009-0003-4636-6892Postgraduate Student at the Department of Psychology and Humanities
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) dia6124.dprybytok@dakkkim.edu.ua**SOCIAL STATUS OF WOMEN IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA
IN THE CONTEXT OF LITHUANIAN STATUTES OF THE 16TH CENTURY**

The article examines the social status of women in the Grand Duchy of Lithuania in the context of the normative framework of the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania. Particular attention is paid to noblewomen, widows and nuns. The heterogeneity of the position of women depending on social status is emphasized. Methodology. The study uses the historical and legal method to analyze the norms of the Lithuanian statutes of the 16th century, the comparative legal method to compare the legal status of women with other social groups, as well as a structural and functional approach to identify the role of women in the social system of the Grand Duchy of Lithuania. Conclusions. The social status of women in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century was a multidimensional phenomenon, combining elements of patriarchal tradition with legally recognized rights. Lithuanian statutes provided women with a number of legal mechanisms for the protection and exercise of rights, in particular in the field of inheritance, judicial proceedings, property relations and household management. Widows, daughters, nuns and noblewomen used these legal norms to protect their own interests and influence social life. Despite the fact that women were formally recognized as subjects of law, their legal capacity remained dependent on family and property status, as well as gender and religious affiliation. Legal subordination to men continued to reflect the patriarchal model of society. However, in practice, women, especially noblewomen and nuns, had the opportunity to act actively in legal, economic and cultural life. In general, the legal status of women in the Grand Duchy of Lithuania was not only formally enshrined in regulatory acts, but also had concrete manifestations in public life. The experience of women of this era demonstrates the interaction between legislative norms, traditions and social practices, and also testifies to the gradual development of women's autonomy within feudal society.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, status of women, monasteries.

Постановка проблеми. Історіографія Великого князівства Литовського з кожним десятиліттям поглиблює своє осмислення соціальних категорій, зокрема гендерного аспекту. Як зазначає Р. Рагаускене, попри довготривале домінування політичної історії, у ХХІ столітті активно розвивається напрямок соціальної мікроісторії, у межах якого дослідження ролі жінок у суспільному житті в різні історичні періоди посідає особливе місце (Ragauskienė, 2005).

Актуальність таких досліджень зумовлена потребою переосмислення ролі жінки в суспільстві крізь призму історичного досвіду. У часи, коли питання гендерної рівності набувають особливої ваги в сучасному суспільному дискурсі, звернення до історичних джерел, таких як Литовські статuti, дає змогу виявити підґрунтя традиції жіночої правосуб'єктності на українських землях, зокрема в контексті правового становища та соціальних практик у Великому князівстві Литовському. Аналіз правового статусу жінок у феодальному суспільстві дає змогу краще зрозуміти витоки сучасних уявлень про жіночу автономію, роль у суспільному та приватному житті, а також суперечності між формальними правами й фактичною соціальною практикою.

Дослідження також є важливим для вивчення історії права, оскільки демонструє, як фіксація прав жінок у Статутах Великого князівства Литовського випереджала окремі європейські практики ХVІ століття. У цьому контексті важливо не лише відтворити юридичні норми, а й осмислити їхнє втілення в реальному житті, адже правову культуру характеризує не стільки засвоєння правових цінностей, скільки їх реалізація у практичній поведінці (Вільчинська, 2006, с. 151).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті «Двірі шляхетної жінки у Великому князівстві Литовському ХVІ століття» Р. Рагаускене досліджує роль шляхетних жінок у суспільстві Великого князівства Литовського ХVІ століття, зокрема у формуванні та управлінні власними дворами. Авторка аналізує структуру дворів шляхтянок, їхню участь у призначенні посадовців, формуванні клієнтських мереж, а також суттєвий вплив на публічне життя. Особлива увага приділяється вдовам, які після смерті чоловіків могли самостійно керувати великими дворами, які включали до 50–60 осіб обслуги, а також впливу соціального статусу, родинних зв'язків та особистих якостей на розмір і структуру жіночих дворів. Це свідчить про значну автономію та вплив жінок у тогочасному суспільстві. Дослідження базується на архівних документах, таких як інвентарі, листування та юридичні акти (Ragauskienė, 2005).

Н. Сліж у публікації «Посаг дворянок у Великому князівстві Литовському у ХVІ–ХVІІ століттях» аналізує практику надання посагу шляхетним жінкам у Великому князівстві Литовському в ХVІ–ХVІІ століттях. Авторка розглядає правові аспекти, сімейні традиції та соціальні наслідки, пов'язані з посагом, що дозволяє краще зрозуміти майновий статус жінок того часу (Sliž, 2013).

Стаття Н. Демиденко (2024) «Права жінок на українських територіях згідно з литовськими статутами та звичаєвим правом у ХVІ – першій половині ХVІІ століття: порівняльний аналіз» присвячена порівнянню прав жінок на українських землях відповідно до Литовських статутів та звичаєвого права в ХVІ – першій половині ХVІІ століття. Авторка аналізує вплив православної церкви на шлюбне життя, а також розглядає правові аспекти, пов'язані з майновими правами жінок, шлюбами та розлученнями.

В цілому у зарубіжній науці достатньо статей, які дають глибоке розуміння соціального статусу жінок у Великому князівстві Литовському, зокрема щодо їхніх прав, ролі в суспільстві та впливу на публічне життя. Вони базуються на аналізі архівних документів, юридичних актів та історичних джерел, що дозволяє отримати комплексне уявлення про становище жінок у цей період.

Мета статті – проаналізувати правовий статус та соціальне становище жінок у Великому князівстві Литовському в ХVІ столітті на основі положень Литовських статутів, виявити особливості гендерних ролей у феодальній системі тогочасного суспільства та з'ясувати, яким чином норми права регулювали участь жінок у сімейних, майнових, кримінальних і публічних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Соціальний статус жінок у Великому князівстві Литовському був неоднозначним. Жінки мали формальні права, які могли розширюватися або обмежуватися залежно від майнового стану, родинного статусу, етно-конфесійної приналежності та регіону. Вони були активними учасницями правових, економічних і навіть політичних процесів, попри певні традиційно-патріархальні обмеження.

Нормативно-правовою основою життя жінок у Великому князівстві Литовському були Статuti 1529 р., 1566 р. та 1588 р.

У Статуті 1529 р., який був першим звідним кодексом законів Великого князівства Литовського, жінкам було надано низку юридичних прав, які відрізнялися від тогочасних західно-європейських практик. Важливо розуміти, що в Статуті 1529 р. закріплювалися правові підвалини феодального устрою, утім, він вже містив норма-

тиви, які безпосередньо стосувалися жінок та згодом були розвинуті в інших Статутах.

Жінки, зокрема дочки та вдови, мали право на спадщину, особливо якщо у спадкодавця не було синів. У статті 3, розділі VI Статуту зазначається, що, якщо хтось з панів або шляхтич помирає, не маючи синів, то право на майно дістається дочці (Статуту Великого князівства Литовського, 2002).

Після смерті чоловіка вдова могла самостійно управляти господарством і маєтками, особливо якщо в неї були неповнолітні діти. Це робило вдов важливою соціально-економічною фігурою. Все це було доволі прогресивно для тогочасного суспільства: жінка могла бути спадкоємицею нерухомого майна.

Жінки мали право бути позивачем і відповідачем у суді. Вони могли свідчити та укладати правочини, хоча переважно за згоди родичів-чоловіків (батька, чоловіка чи брата).

Жінки, як і чоловіки, підлягали кримінальній відповідальності. Однак при винесенні вироку часто враховувалися обставини: наприклад, вагітність жінки чи її соціальний статус.

У Статуті було багато положень, які стосувалися захисту честі жінки. Наприклад, за згвалтування, образу дівочої честі чи викрадення жінки передбачалися штрафи або покарання, що свідчить про юридичне визнання особистої гідності жінки. Стаття 9, розділ XX Статуту зазначає, що за насильство над жінкою – дівницею, жоною, вдовою – буде кара, як за розбій (Статуту Великого князівства Литовського, 2002).

У Статуті Великого князівства Литовського 1566 р. (також відомому як «Волинський статут») також було закріплено низку правових норм, які стосувалися жінок, зокрема в галузях сімейного, спадкового та кримінального права. Цей документ, зокрема, діяв на українських землях у складі Великого князівства Литовського.

Діти вважалися першочерговими спадкоємцями майна своїх батьків. У разі відсутності синів, дочки мали право спадкувати майно, що свідчить про визнання їхніх спадкових прав (Статуту Великого князівства Литовського, 2003).

Статут встановлював мінімальний для жінок вік вступу в шлюб – 15 років. Шлюби укладалися лише за взаємною згодою молодих та за домовленістю батьків.

Статут передбачав посилений захист жінок від злочинних посягань. Зокрема, за вбивство жінки накладалася подвійна компенсація порівняно з вбивством чоловіка, що підкреслює особливу увагу до охорони життя жінок. «Появу норм про подвійний захист життя жінок різних суспільних прошар-

ків можна пояснити впливом гуманістичних поглядів тогочасного суспільства на роль жінки у сім'ї та суспільстві» (Демиденко, 2024, с. 93).

Статут 1588 р. визнавав право жінок на спадщину, на участь у судовому процесі, а також на управління маєтками, які залишалися за вдовами після смерті чоловіків (Статуту Великого князівства Литовського, 2004). У разі смерті чоловіка вдова могла не тільки керувати господарством, а й впливати на справи регіону. Шляхетські жінки відігравали важливу роль у збереженні та передачі родинного майна, репутації та політичних альянсів. Як відзначає Р. Фрост, Княгині Острозькі та Радзивілли використовували свій статус для підтримки конфесійних і політичних ініціатив (Frost, 2015, p. 119).

У містах жінки з міщанського стану брали участь у ремеслі, здебільшого як вдови ремісників або дружини цехових майстрів. Вони могли очолювати майстерні, мати торгові привілеї й укладати угоди. Відомі також приклади жінок-кредиторок у Львові та Вільно, які фіксуються у книгах магістратів (Kłoczowski, 2000).

Тобто «на основі Литовських статутів жінки користувалися судовим захистом, мали права у цивільно-правових відносинах при підписанні договорів та відшкодуванні збитків нарівні з чоловіками» (Демиденко, 2024).

Однак, як зауважує литовська дослідниця Р. Рагаускене, реальне соціальне значення жінок залежало не стільки від законів, скільки від їхнього статусу в родинній ієрархії та майнової спроможності (Ragauskienė, 2005, p. 30). Шлюби укладалися з урахуванням родових інтересів, а жінки виступали своєрідними «агентками зв'язку» між родами. «Двір був питанням їхнього престижу; він був важливим для підвищення статусу дворянок у суспільстві. Двір дозволяв їм розвивати свою клієнтуру та активно брати участь у громадському житті...» (Ragauskienė, 2005).

Опосередковано пов'язана з Литовськими статутами діяльність жінок у монастирях, зокрема василіанських і бернардинських. Хоча самі Статуту безпосередньо не регулювали внутрішнє життя монастирів, особливо жіночих, вони створювали загальною правову рамку, в якій монастирське життя існувало.

Монастирі (зокрема василіанські та бернардинські) ставали важливим простором для жінок, особливо знатного походження. Монастирі, засновані шляхтою, часто ставали «прихистком» для незаміжніх або вдов-шляхтянок.

У Статуті 1588 р. фіксується поняття «черниці» або «людини, Богу посвяченої», але найчастіше йдеться про монастирі як юридичні особи – зем-

левласники, учасники судових справ, об'єкти дарувань і пожертв.

Жінки, які вступали до монастирів, виходили з-під опіки батька або родини, і для цього часто вимагалася юридична згода/акт (особливо коли йшлося про спадок). Литовські статuti, зокрема 1566 р. та 1588 р., дозволяли жінкам у разі вступу до чернецтва зберігати або передавати майно монастирю, що оформлювалося юридично.

Литовські статuti не регламентували культурно-освітню діяльність монахинь, але й не обмежували її. В рамках канонічного права та під впливом католицьких/унійних реформ (зокрема василіанських), монастирі ставали осередками освіти для дівчат. Бернардинки й василіанки вели школи, в яких викладали письмо, молитви, основи латини й господарства, зокрема для шляхетських дочок.

Хоча Статuti безпосередньо не описують роль монахинь у викладанні чи переписуванні книг, вони не обмежували ці сфери й забезпечували юридичну основу для їхньої активності у культурному та економічному житті. На думку американської дослідниці Н. Вінтерс, жіночі монастирі були центрами духовної мобілізації та культурної легітимації для жінок, які не прагнули шлюбу (Winters, 2012, p. 87).

Монахині, особливо настоятельки, керували господарством монастиря: землями, дворами, винокурнями тощо – і це все було легітимізовано через майнові норми Статутів.

Отже, жінки шляхетного походження, які вступали до монастирів, використовували правові механізми, закріплені у Литовських статутах, для реалізації свого права на майно, юридичну самостійність і освітню діяльність. Так монастирі стали важливим простором реалізації жіночої суб'єктності - як у сфері господарювання, так і в культурно-освітній діяльності. Черниці, користуючись правовими механізмами, закріпленими у Статутах, змогли зберегти юридичну автономію, здійснювати управлінські функції та долучатися до виховання наступних поколінь.

Загалом дослідники вважають успішним досвід дотримання рівноправності жінок у XVI – першій половині XVII століть. Зокрема, саме тоді автономія та незалежність стали основними національними рисами українських жінок (Демиденко, 2024).

Статuti юридично визнавали жінку суб'єктом права, що було рідкістю для феодального суспільства. Вони забезпечували хоча й мінімальні, але реальні механізми захисту її прав, особливо в питаннях спадщини, гідності та майнових відносин. Водночас жінка залишалася у правовому підпорядкуванні чоловікові – батькові, чоловіку, брату – що узгоджувалося із патріархальною гендерною моделлю. Це насамперед було опосередковано тим, що особисті та майнові права жінок регулювалися і звичаєвим правом. Тому «на практиці застосовувалися лише ті статті Литовських статутів, які не суперечили нормам звичаєвого права. Звичаєве право, передаючи моральний досвід поколінь, продовжувало мати вирішальний вплив на здійснення майнових прав та прав жінок у шлюбі до кінця XVII століття, коли права жінок були повністю захищені» (Демиденко, 2024).

Висновок. Соціальний статус жінок у Великому князівстві Литовському в XVI – на початку XVII століття був багатовимірним явищем, у якому поєднувалися елементи патріархальної традиції із юридично визнаними правами. Литовські статuti надали жінкам низку юридичних механізмів захисту та реалізації прав, зокрема у сфері спадкування, судочинства, майнових відносин та управління господарством. Удови, дочки, черниці та шляхтянки використовували ці правові норми для захисту власних інтересів і впливу на соціальне життя.

Попри те, що формально жінки визнавалися суб'єктами права, їхня правоздатність залишалася залежною від сімейного та майнового статусу, а також роду й конфесійної належності. Правове підпорядкування чоловікам продовжувало відображати патріархальну модель суспільства. Утім, на практиці жінки, особливо шляхтянки й монахині, мали можливість діяти активно у правовому, економічному й культурному житті.

Загалом правовий статус жінки у Великому князівстві Литовському був не лише формально закріплений у нормативних актах, а й мав конкретні прояви у суспільному житті. Досвід жінок цієї доби демонструє взаємодію між законодавчими нормами, традиціями й соціальною практикою, а також засвідчує поступовий розвиток жіночої автономії у межах феодального суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вільчинська І.Ю. Деякі аспекти формування політико-правової культури у світлі державотворчих процесів в Україні. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: науковий журнал*. 2006. № 4. С. 151–155.
2. Демиденко Н. М. Права жінок на українських землях за литовськими статутами та звичаєвим правом у XVI – першій половині XVII століття: порівняльний аналіз. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2024. №106 (3). С. 36–44. <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.03>

3. Статути Великого князівства Литовського: *У 3 т. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року* / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с.
4. Статути Великого князівства Литовського: *У 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 2* / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.
5. Статути Великого князівства Литовського: *У 3 т. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року* / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.
6. Frost R. The Oxford History of Poland–Lithuania. Volume I: The Making of the Polish–Lithuanian Union, 1385–1569. Oxford University Press, 2015.
7. Kłoczowski J. A History of Polish Christianity. Cambridge University Press, 2000.
8. Ragauskienė R. The Noblewoman's Court in the Sixteenth-Century Grand Duchy of Lithuania. *Lithuanian Historical Studies*. 2005. № 8. P. 27–60.
9. Sliž N. Noblewomen's Dowries in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth–Seventeenth Centuries. *The Journal of Belarusian Studies*. 2013. № 7. P. 83–109.
10. Winters N. Religious Women in the Polish-Lithuanian Commonwealth: Culture, Community, and Continuity. *Central European History Review*. 2012. № 45(1). P. 83–105.

REFERENCES

1. Vilchynska, I. (2006) Deiaki aspekty formuvannia polityko-pravovoi kultury u svitli derzhavotvorchykh protsesiv v Ukraini. [Some aspects of the formation of political and legal culture in the light of state-building processes in Ukraine]. *Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv: naukovyi zhurnal*, 4, 151–155. [in Ukrainian].
2. Demydenko, N. M. (2024). Prava zhinok na ukrainskykh zemliakh za lytovskymy statutamy ta zvychaievyim pravom u XVI – pershii polovyni XVII stolittia: porivnialnyi analiz. [Womens rights in Ukrainian territories according to Lithuanian statutes and customary law in the 16th century – the first half of the 17th century: a comparative analysis]. *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 106 (3), 36–44. <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.03> [in Ukrainian].
3. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho (2003) [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania] *У 3 т. Том II. Статут Велького князівства Литовського 1566 року* / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література [in Ukrainian].
4. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho (2004). [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania] *У 3 т. Том III. Статут Велького князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 2* / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література [in Ukrainian].
5. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho (2002). [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania] *У 3 т. Том I. Статут Велького князівства Литовського 1529 року* / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література [in Ukrainian].
6. Frost, R. (2015). The Oxford History of Poland–Lithuania. Volume I: The Making of the Polish–Lithuanian Union, 1385–1569. Oxford University Press.
7. Kłoczowski, J. (2000). A History of Polish Christianity. Cambridge University Press.
8. Ragauskienė, R. (2005). The Noblewoman's Court in the Sixteenth-Century Grand Duchy of Lithuania. *Lithuanian Historical Studies*, 8, 27–60.
9. Sliž, N. (2013) Noblewomen's Dowries in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth–Seventeenth Centuries. *The Journal of Belarusian Studies*, 7, 83–109.
10. Winters, N. (2012). Religious Women in the Polish-Lithuanian Commonwealth: Culture, Community, and Continuity. *Central European History Review*, 45(1), 83–105.